

Царалунга І. Б.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української філології
Хмельницького національного університету
E-mail: tsaralungainna@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ КОНТИНУАЦІЇ ДАВНІХ *і ТА *у В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ГРАМОТ XIV – XV ст.

Досліджено особливості рефлексії етимологічних *і та *у в текстах українських грамот XIV – XV ст. Проаналізовано явище артикуляційного злиття голосних *i > u* та *ы > u*, унаслідок якого виникали різні фонетичні варіанти, відображені у документах з Луцька, Львова, Жидачева, а також Сучави. Зміна староукраїнських голосних ^в*i* > *u* з центрами у Буковині, Галичині, Поділлі стала типовою для всієї української території.

Ключові слова: грамота, вокалізм, рефлексія, варіант, ареал.

Численну групу українських пам'яток XIV – XV ст. становлять ділові документи, зокрема грамоти (галицько-волинські, молдавські, закарпатські тощо), які характеризуються, на думку науковців, поєднанням спільної для усіх українських грамот писемної традиції відображення місцевої розмовної мови, тож дають обширний і надійний матеріал для висновків про мовлення українців того часу [7, с. 7; 8, с. 18].

Фонетична система українських грамот пізнього середньовіччя була предметом дослідження українських мовознавців: П. Житецького, А. Кримського, В. Мойсієнка, В. Німчука, І. Огієнка, В. Розова, В. Русанівського, Ю. Шевельова та інших, а також закордонних славістів: Ю. Карського, В. Курашкевича, М. Мозера, Хр. Станга, В. Ягича. Важливе місце в лінгвістичних студіях посідають проблеми розвитку мовних явищ, наслідки яких засвідчені як у текстах давніх писемних пам'яток, так і у структурі сучасної української мови, зокрема особливості континуації давніх *і та *у в контексті становлення українського вокалізму. Приклади цієї зміни послідовно зафіксовані у грамотах XIV – XV ст., адже саме зі зламу XIII – XIV ст. в українських пам'ятках можна простежити злиття *i > u* та *ы > u* [10, с. 481].

Праслов'янська артикуляція довгого вузького голосного звука заднього ряду *у (граф. **ы**), який виник унаслідок делябілізації прасл. *и, через відносні складнощі поєднання задньої артикуляції вузького голосного з нелабілізованістю ще у праслов'янській мові почала поступово зміщуватись у напрямку середнього ряду [6, с. 99]. Цей процес, успадкований слов'янськими мовами після розпаду праслов'янської мовної єдності, найінтенсивніше відбувався у південній зоні слов'янських мов, зокрема і в південному ареалі східнослов'янських діалектів. З іншого боку, наприкінці I тис. н. е. почала виявлятися тенденція до ствердіння приголосних перед голосними переднього ряду, відтак звук *i* втратив будь-яку здатність пом'якшувати попередній приголосний, що ще далі обнизило його артикуляцію й відсунуло її у глибину, тобто у напрямку до **ы**, водночас голосний **ы** набував підвищеної й більш передньої артикуляції. Унаслідок зіткнення цих двох фонетичних процесів виникали різні нестійкі фонетичні варіанти, аж поки на місці колишніх голосних **ы** та *i* не усталився один голосний передньо-середнього ряду середнього підняття – звук **и**, отже, на сучасному етапі розвитку української літературної мови рефлексії колишніх *і та *у цілком збіглися.

Різні артикуляційні варіанти звука **и** відображені, очевидно, у грамотах XIV ст.: *абихом* 1361 р., в Судомірі, Гр XIV, с. 36 – *абыхомь* 1341 р., не локаліз., Гр XIV, с. 23; *волны* 1301 р., в Галичі, Гр XIV, с. 14 – *волни* 1397 р., у Львові, Гр XIV, с. 61; *граньцями* 1397 р., в Жидачеві, Гр XIV, с. 131 – *границими* 1399 р., у Львові, Гр XIV, с. 143; *доходи* 1378 р., у Львові, Гр XIV, с. 61 – *доходы* 1387 р., не локаліз., Гр XIV, с. 75; *къ листу* 1342 р. (?), в Городні, Гр XIV, с. 25 – нашому *лысту* 1397 р., у Жидачеві, Гр XIV, с. 131; *лови* 1398 р., у Троках, Гр XIV, с. 138 – *ловы* 1322 р., в Луцьку, Гр XIV,

с. 21; Стецко *Лоівычъ* 1366 р., очевидно, у Перемишлі, Гр XIV, с. 40 – Ходько *Ло[ε]вичъ* 1378 р., у Львові, Гр XIV, с. 61; *люди* 1356 р., у Переяславлі, Гр XIV, с. 33 – *люды* 1322 р., в Луцьку, Гр XIV, с. 22; *млина* 1375 р., у Смотричі, Гр XIV, с. 50 – *млына* 1396 р., у Полоцьку, Гр XIV, с. 129; *нинішки* 1378 р., у Бохурі, Гр XIV, с. 59 – *нынішки* 1361 р., в Судомірі, Гр XIV, с. 36; *оборотити* 1393 р., у Львові, Гр XIV, с. 61 – *обротыты* 1397 р., в Жидачеві, Гр XIV, с. 131; *тивуномъ* 1396 р., на Ямчині, Гр XIV, с. 130 – *тывуномъ* 1322 р., в Луцьку, Гр XIV, с. 22; *тыси(ч)* 1394 р., у Кракові, Гр XIV, с. 125 – *тысяч* 1398 р., в Опатові, Гр XIV, с. 135; *чотири* 1388 р., в Сучаві, Гр XIV, с. 81 – *чотыри* 1347 р., в Ейшишках, Гр XIV, с. 26 та багато ін. У тій самій справі, а то й на одному аркуші: *гостинца* – *гостынца* 1322 р., в Луцьку, Гр XIV, с. 21; *посли* – *послы* 1393 р., на Дону, Гр XIV, с. 112, 113; *привилей* – *прывилей* 1389 р., у Вільні, Гр XIV, с. 102 тощо.

Тенденцію до усунення палатального *р'* та злиття колишніх *ы* та *и* простежуємо у паралельних написаннях: с *бо зры* 1301 р., у Львові, Гр XIV, с. 9 – *межи бо зры* 1378 р., очевидно, львівські землі, Гр XIV, с. 56; *пры* церкви – *при* дорозі 1322 р., в Луцьку, Гр XIV, с. 21; *придаемъ* 1301 р., в Галичі, Гр XIV, с. 14 – *придаемо* 1322 р., в Луцьку, Гр XIV, с. 21; *треста* 1386 р., у Вільні, Гр XIV, с. 70 – *трыста* 1389 р., в Луцьку, Гр XIV, с. 103 і под.

У запозичених словах теж виявляємо наслідки зближення *ы* та *и*: *артикулахъ* 1389 р., у Вільні, Гр XIV, с. 103 – *артыкулы* 1388 р., в Луцьку, Гр XIV, с. 88; після *р*: *архима(н)дриты* 1396 р., у Полоцьку, Гр XIV, с. 129 – *архимандрыты* 1322 р., в Луцьку, Гр XIV, с. 22; *крылошаны* 1378 р., очевидно, львівські землі, Гр XIV, с. 56 – *крылошаны* 1391 р., у Перемишлі, Гр XIV, с. 106 тощо.

Можна пов'язувати із депалаталізацією шиплячих написання *и - ы* після *ж, ч, ш*: кь *Бакишной* горе – оть *Бакшыны* горы 1322 р., в Луцьку, Гр XIV, с. 21; *Волошынь* 1397 р., в Жидачеві, Гр XIV, с. 131 – *Волошинъ* 1378 р., у Бохурі, Гр XIV, с. 59; *межы* 1371 р., не локаліз., Гр XIV, с. 47 – *межи* 1301 р., в Галичі, Гр XIV, с. 13; *нашимъ* 1342 р., в Городні, Гр XIV, с. 24 – *нашымъ* 1389 р., у Вільні, Гр XIV, с. 103; *узрѣвши* 1378 р., у Львові, Гр XIV, с. 61 – *возрѣвши* 1397 р., в Жидачеві, Гр XIV, с. 131; *всякіе речы* 1388 р., в Луцьку, Гр XIV, с. 86 – *тые речы* 1389 р., у Вільні, Гр XIV, с. 103; *Ужитки* 1361 р., в Судомірі, Гр XIV, с. 36 – *ужытки* 1397 р., в Жидачеві, Гр XIV, с. 131; *чинимо* 1388 р., в Луцьку, Гр XIV, с. 79 – *чынимо* 1389 р., в Луцьку, Гр XIV, с. 102 та ін. Як твердять дослідники, ствердіння м'яких шиплячих перед етимологічним *і* репрезентоване написанням *ы* в староукраїнських писемних пам'ятках, починаючи з XIV ст. [1, с. 41; 3, с. 314].

Час, коли відбулося зближення артикуляції ^h*i* > *и*, за допомогою документів визначити складно, проте повний збіг голосних відбувся майже в усіх говірках української мови (крім деяких поліських, карпатських і закарпатських), що свідчить про велику давність цього явища. Цілком імовірно, злиття *ы* та *и* відбувалося протягом IX–X ст., а завершилося у відповідних говорах у XII ст. [9, с. 65; 6, с. 102]. Можемо висновувати про консеквентність його в аналізованих текстах, котра підтверджується й у працях інших мовознавців: «Для XIV ст. збіг колишніх *ы* (*и*) й *и* (*и*) виявляється чіткіше, ніж раніш, у порівняно численних грамотах, ближчих до фонетики народної мови» [1, с. 251]. Цікаво, що В. Ярошенко зафіксував чимало прикладів злиття *і* та *у* в текстах молдавських грамот, і, на думку науковця, «велику силу таких написів пояснює збіг української фонетики з середньоболгарською графікою, отже поплутування *и* з *ы* санкціонувала й письмова традиція» [11, с. 30].

У XIV ст. найбільше випадків поплутування колишніх *ы* й *и* вміщено у грамотах з Луцька, Львова, Жидачева, Вільна, значно менше – у документах з Полоцька, Сучави, міст і містечок Східної Польщі. Дуже природно думати, що процес злиття колишніх **i* та **y* відбувся у східноукраїнському наріччі інакше, ніж у західноукраїнському [4, с. 208]. До того ж, ототожнення звуків *ы* та *и* на сході і на заході завершилося неодноразово. Щодо XIV ст. робити такі висновки можемо обмежено через невелику кількість збережених пам'яток цього часу, але вагомими вважаємо висновки Ю. Шевельова: «... скоріш за все, злиття *і* та *у* поширювалося насамперед із Буковини, Галичини (за винятком карпатських говірок) і південно-західної частини Волині» [10, с. 483].

В українських грамотах XV ст. обниження артикуляції звука *i* й рух *ii* у напрямку до *ы* та набуття голосним *ы* підвищеної й більш передньої артикуляції репрезентовано у значній кількості написань, почасти – в одному документі:

в іменних частинах мови: *врѣховни(x)* 1411 р., в Сучаві, УГ, с. 74 – *врѣховны(x)* 1429 р., в Сучаві, УГ, с. 85; *выку(н)лениє* – *викупленіє* 1471 р., в Сучаві, УГ, с. 119; на три *годи* – на три *годы* 1487 р., у Кракові, УГ, с. 43; *готовими* 1460 р., в Сучаві, УГ, с. 113 – *готовыми* 1471 р., в Сучаві, УГ, с. 119; *съ грѣли* 1429 р., в Сучаві, УГ, с. 85 – *съ грѣлы* 1430 р., в Сучаві, УГ, с. 86; *дани* медовое 1478 р., у Львові, УГ, с. 68 – той *даны* учины(л) 1456 р. (?), на Буковині, УГ, с. 107; за р~ *злати* – в~ *златы* турскы(x) 1460 р., в Сучаві, УГ, с. 112; *малы(x)* 1480–1484 рр., у Кременці, УГ, с. 42 – *мали(x)* 1411 р., Сучаві, УГ, с. 74; *мито* – *мыто* 1487 р., у Кракові, УГ, с. 43; *млины* 1443 р., в Сучаві, УГ, с. 95 – *млини* 1488 р., в Сучаві, УГ, с. 124; *млынъ* 1480–1484 рр., у Кременці, УГ, с. 42 – *млинь* 1430 р., в Сучаві, УГ, с. 86; *пасыкы, пасыки* 1448 р., на Буковині, УГ, с. 101 – *пасики* 1463 р., в Сучаві, УГ, с. 118; *перевози* 1408 р., в Сучаві, УГ, с. 72 – *перевозы* 1460 р., в Сучаві, УГ, с. 112; *Пустыньскому* – *Пустиньскому* 1497 р., в Ейшишках, УГ, с. 60; *j(т) свини* 1458 р., у Дольному Торгу, УГ, с. 109 – *j(т) свыни*, *j(т) свыны* 1460 р., в Сучаві, УГ, с. 112; *свѣтлимъ* 1443 р., в Сучаві, УГ, с. 95 – *свѣтлы(м)* 1448 р., на Буковині, УГ, с. 101; *съ синомъ* 1499 р., на Київщині, УГ, с. 30 – *сыномъ* 1489 р., в Радомлі, УГ, с. 47; *тысѣчи* – *тисѣчи* 1456 р. (?), на Буковині, УГ, с. 106–107; *тоти* – *тоты* 1458 р., у Дольному Торзі, УГ, с. 109; *оумысломъ* 1429 р., в Сучаві, УГ, с. 85 – *умисломъ* 1434 р., в Дорогуні, УГ, с. 90 та багато ін.;

у дієслівних формах: где *би(л)* 1462 р., в Сучаві, УГ, с. 115 – *бы(л)* 1458 р., в Острозі, УГ, с. 40; где *били* грекове 1462 р., в Сучаві, УГ, с. 116 – *были* свѣдци 1413 р., у Львові, УГ, с. 272; *быти* господарє(м) 1411 р., в Сучаві, УГ, с. 74 – г(с)п~ (~д~)ре(м) *бити* 1432 р., в Сучаві, УГ, с. 89; *вывозити* 1408 р., в Сучаві, УГ, с. 70 – *вывозыти* 1460 р., в Сучаві, УГ, с. 113; па(н) Васко не *дали* 1421 р., у Львові, УГ, с. 64 – личьбу намъ *дали* 1487 р., у Кракові, УГ, с. 44; *дали есми* – *есмы* ему дали, 1465 р., у Києві, УГ, с. 29; *jпытывали* 1499 р., у Вільні, УГ, с. 63 – *питомое* село 1488 р., в Сучаві, УГ, с. 125; *оуслыши(т)* 1408 р., в Сучаві, УГ, с. 70 – *услыши(т)* 1463 р., в Сучаві, УГ, с. 117; *учины(л)* 1456 р. (?), на Буковині, УГ, с. 107 – *вчиниль* 1484, не локаліз., УГ, с. 138 та ін.;

у прислівниках та службових частинах мови: *выше* – *више* 1311 р., в Сучаві, УГ, с. 74; *абы* си не понижало 1489 р., у Петркові, УГ, с. 46 – *аби* jна пошла 1474 р., у Васлуї, УГ, с. 123; *бы* си ста(л) 1401 р., у Троках, УГ, с. 33 – *би* хоте(л) 1440 р., в Торговищі, УГ, с. 136; то(т) *щобы* не порушили 1411 р., в Сучаві, УГ, с. 74 – *щоби* ємоу оутвердиль 1432 р., в Сучаві, УГ, с. 89 тощо.

Депалаталізація *p'* та злиття артикуляції ^u*i* > *и* спричинили розвиток фонетичної варіативності, наприклад: *j(т) грывны* – *j(т) гривны* 1460 р., в Сучаві, УГ, с. 112–113; *которыє* 1401–1411 рр., в Києві, УГ, с. 26 – *каториє* 1484 р., не локаліз., УГ, с. 138; с *крыницами* 1407 р., у Вільні, УГ, с. 35 – с *криницами* 1498 р., у Троках, УГ, с. 61; *прыслушаютъ* 1489 р., у Петркові, УГ, с. 46 – *прислушаетъ* 1498 р., у Троках, УГ, с. 61; по *рыбы* 1408 р., в Сучаві, УГ, с. 72 – по *рибу* 1429 р., у Нямці (?), УГ, с. 82; *старыми* 1498 р., у Троках, УГ, с. 61 – *старими* 1422 р., у Нямці, УГ, с. 76; *четыри* 1480–1484 рр., у Кременці, УГ, с. 42 – *четыры* 1489 р., у Петркові, УГ, с. 46; а також: *товарышу* 1489 р., у Петркові, УГ, с. 46; *тримати* 1401–1411 рр., в Києві, УГ, с. 26 і под.

Подібуюмо написання *и* – *ы* після *ж, ч, ш*: *Божією* милостію 1401–1411 рр., в Києві, УГ, с. 26 – Мл~ (с~) тью *Божыєю* 1408 р., в Сучаві, УГ, с. 70; *видѣвши* 1422 р., на Буковині, УГ, с. 77 – *видѣвши* 1462 р., в Сучаві, УГ, с. 116; *держить* 1429 р., у Турійську-Володимирському, УГ, с. 36 – *де(р)жы(т)* 1495 р., у Вільні, УГ, с. 54; *наши* 1487 р., у Кракові, УГ, с. 43 – *нашы* 1489 р., у Петркові, УГ, с. 46; *нашимъ* 1445 р., у Вільхівці, УГ, с. 37 – *нашы(м)* 1452 р., в Луцьку, УГ, с. 38; *jtчину* 1463 р., Острозі, УГ, с. 41 – *jчыноу* 1452 р., в Луцьку, УГ, с. 38; *оуслышыть* 1452 р., в Луцьку, УГ, с. 38 – *услыши(т)* 1490 р., в Луцьку, УГ, с. 49; *чигирєвцину* – *чыгирєвцину* 1495 р., у Вільні, УГ, с. 54; *чинимъ* 1478 р., у

Львові, УГ, с. 67 – *чынымы* 1468 р., на Житомирщині, УГ, с. 30; *шыроки(x)* 1489 р., у Петркові, УГ, с. 46 – *широки(x)* 1487 р., у Кракові, УГ, с. 43 тощо.

У більшості дієприслівникових суфіксів виявлено графему *и*: *будучи* 1440 р., в Торговищі, УГ, с. 136; *впамита(в)ши* 1499 р., у Вільні, УГ, с. 63; *говорячи, прибехъши* 1484 р., не локаліз., УГ, с. 138; *давши, узъвши* 1456 р. (?), на Буковині, УГ, с. 106; *жъдучи* 1487 р., у Кракові, УГ, с. 43; *заставуючи* 1401–1411 рр., в Києві, УГ, с. 26; *прише(д)ши* 1422 р., у Вільчі, УГ, с. 66; *ставши* 1474 р., у Васлуї, УГ, с. 123; *оугоди(в)ши* 1488 р., в Сучаві, УГ, с. 128; *оудилавши* 1460 р., в Сучаві, УГ, с. 113 та ін., але маємо поодинокі написання з *ы*: *выде(р)жавшы* 1489 р., у Петркові, УГ, с. 46; *выписавшы* 1484 р., не локаліз., УГ, с. 138 і под.

Хитання *ы* та *и*, як різних артикуляційних варіантів звука *и*, знаходимо й у запозичених словах: *Витовто(м)* 1401 р., у Троках, УГ, с. 33 – *Вытольтъ* 1401–1411 рр., в Києві, УГ, с. 26; *Дави(д)* 1446 р., в Сучаві, УГ, с. 99 – *Давыдовскии* 1413 р., у Львові, УГ, с. 272; *Жикмонтъ* 1468 р., у Житомирі (?), УГ, с. 30 – *Жыкгимонъта* 1489 р., у Петркові, УГ, с. 47; *манастирю* 1463 р., в Сучаві, УГ, с. 118 – *монастырю* 1429 р., у Нямці (?), УГ, с. 82; *тыи пенъзи* 1487 р., у Кракові, УГ, с. 44 – за *пинъзы* 1460 р., в Сучаві, УГ, с. 113 та ін.

За матеріалами грамот, ареали регулярного поплутування голосних *и* – *ы* в мові документів XV ст. дещо змістилися на південь, порівняно з попереднім століттям, що можна пояснювати більшою кількістю збережених південноукраїнських пам'яток цього часу. Периферійні зони поширення зазначеного явища стали новими осередками відображення тенденції до зближення *ы* та *и*, відтак найчастіше воно простежується у документах із Сучави, меншою мірою – у текстах із Кракова й Петркова. Натомість, у грамотах Волині, Галичини, котрі раніше виявляли певну консеквентність варіативного вживання *ы* – *и*, у XV ст. такі вияви спорадичні, а то й зовсім відсутні.

Переконливості нашим висновкам щодо територіального поширення зазначеного явища можуть додавати твердження В. Мойсієнка про спорадичність фонетичного процесу злиття **у* та **і* в *и* у поліських пам'ятках XVI ст.: «Майже в усіх проаналізованих пам'ятках ... випадки поплутування *ы* – *и* відзначено як нечисленні. Підставу саме так уважати дають кількісні вияви цього фонетичного явища в молдавських і поліських пам'ятках, де приблизно в однаковій (якщо не меншій у молдавських) кількості текстів, взятих для аналізу, співвідношення становить: понад 2720 – у молдавських та 654 – у північноукраїнських. Якщо з наведених поліських ілюстрацій забрати написання *ы* після шиплячих та *ц*, які відбивають, очевидно, не стільки процес злиття **у* – **і* > *и*, скільки ствердіння цих приголосних, то таких прикладів справді лишиться зовсім небагато» [5, с. 187].

Ураховуймо, що, згідно зі спостереженнями В. Курашкевича, зближення голосних *і* - *у* було неоднаковим на всій українській території; наприклад, у південногалицьких, підкарпатських говорах голосний *у* значно відрізнявся від *і*, а найшвидше воно відбулося, припускає мовознавець, на Буковині, де помішання є дуже частим [12, с. 75]. Л. Гумецька наводить приклад змішання етимологічних *ы* – *и* (*городи, возыти*), типового для всієї української території, як незаперечний доказ «повного збігу» мови молдавських грамот зі староукраїнською мовою того часу [2, с. 33]. За висновками Ю. Шевельова, «дані про злиття *і* та *у* дозволяють зробити висновок, що вже в середині XV ст. зона злиття *і* та *у* в основному збігалася з нинішньою, хоча Полісся та Волинь трохи відставали порівняно з Галичиною і Поділлям» [10, с. 537].

Таким чином, аналіз мови грамот XIV – XV ст. щодо особливостей континуації давніх **і* та **у* засвідчив явище артикуляційного злиття голосних *і* > *и* та *ы* > *и*, послідовно відображене у документах з Луцька, Львова, Жидачева, а також Сучави, Вільна, значно менше – у текстах з Полоцька, Східної Польщі. Обниження артикуляції звука *і* й рух її у напрямку до *ы* та набуття голосним *ы* підвищеної й більш передньої артикуляції репрезентовано у значній кількості написань, почасти – в одному документі, у питомих і запозичених лексемах. Цей процес, успадкований слов'янськими мовами після розпаду праслов'янської мовної єдності, найінтенсивніше відбувався у південній зоні слов'янських мов, зокрема і в південному ареалі східнослов'янських діалектів. Зміна

староукраїнських голосних ^и*i* > **и** з центрами у Буковині, Галичині, Поділлі стала типовою для всієї української території.

Перелік умовних скорочень назв джерел

Гр XIV	Грамоти XIV ст. / упорядн. М. М. Пещак. – К.: Наукова думка, 1974. – 255 с.
ЕСУМ	Етимологічний словник української мови: у 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) [та ін.]. – К.: Наукова думка, 1982–2012. – Т. I–VI.
УГ	Українські грамоти XV ст. / підгот. до вид. В. М. Русанівський. – К.: Наукова думка, 1965. – 162 с.

Список використаної літератури

1. Булаховський Л. А. Вибрані праці: в 5-ти т. – Т. 2. / Л. А. Булаховський. – К., 1977. – 631 с.
2. Гумецкая Л. Л. К вопросу о языке молдавских грамот XIV – XV вв. / Л. Л. Гумецкая // *Otázky dějin střední a východní Evropy*. – Vyd. 1. – Brno, 1971. – С. 25–35.
3. Жовтобрюх М. А. Історія української мови. Фонетика / М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, В. Г. Скляренко. – К.: Наукова думка, 1979. – 367 с.
4. Крымский А. Украинская грамматика. Научно-практический курс сознательного изучения центрально-украинской р-чи, освещенный указаниями на важн-йшие моменты из истории развития малорусского языка начиная с XI в-ка, особенно из истории нар-чия восточно-малорусского (л-тописного киево-чернигово-перяславского) / А. Крымский. – Т. I. Вып. 1. – М., 1907. – 545 с.
5. Мойсієнко В. М. Північне наріччя української мови в XVI – XVII ст. Фонетика: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 – українська мова / В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2006. – 441 с.
6. Півторак Г. П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови / Г. П. Півторак. – К.: Наукова думка, 1988. – 277 с.
7. Розов В. Значение грамот XIV – XV веков для истории малорусского языка / В. Розов // *Университетские известия Киевского университета*. – Т. 47. – 1907. – № 5. – С. 1–20.
8. Русанівський В. М. Передмова / В. М. Русанівський // *Українські грамоти XV ст.* / підгот. до вид. В. М. Русанівський. – К.: Наукова думка, 1965. – С. 5–23.
9. Шахматов О. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI – XVIII вв. / О. Шахматов, А. Кримський. – К., 1922. – 188 с.
10. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Ю. Шевельов. – Х.: Акта, 2002. – 1054 с.
11. Ярошенко В. Українська мова в молдавських грамотах XIV – XV вв. / В. Ярошенко. – К., 1931. – 93 с.
12. Kuraskiewicz W. Gramoty halicko-wołyńskie XIV – XV wieku. Studium językowe / W. Kuraskiewicz. – Kraków, 1934. – 174 s.

Царалунга І.Б. Особенности континуации давних **i* и **y* в текстах украинских грамот XIV – XV вв.

Аннотация

Исследуются особенности рефлексации этимологических **i* и **y* в текстах украинских грамот XIV – XV вв. Анализируется явление артикуляционного сближения гласных *i* > **и** и *y* > **и**, вследствие которого возникали разные фонетические варианты, зафиксированные в документах из Луцка, Львова, Жидачева, а также Сучавы. Изменение староукраинских гласных ^и*i* > **и** с центрами в Буковине, Галичине, Подолье стало типичным для всей украинской территории.

Ключевые слова: грамота, вокализм, рефлексация, вариант, ареал.

Tsaralunga I. B. Peculiarities of the ancient **i* and **y* continuation in the XIV – XV century records' texts

Summary

The peculiarities of reflexation etymological **i* and **y* in the Ukrainian XIVth century records is researched. The phenomenon of articulatory fusion of vowels *i* > **и** and *y* > **и**, is investigated, as a result of different phonetic variants, represented in the Lutsk, Lviv, Zhydachiv, Suchava's documents. It is possible to trace the tendency to mixing up former *y* and *i* in the parallel writing in the same file and even on the same page: *выку(н)ление* – *выкупление*, *гостинца* – *гостынца*, *j(m) гривны* – *j(m) гривны*, *есми* – *есмы*, *посли* – *послы*, *привилей* – *прывилей*, *Пустыньскому* – *Пустиньскому*, *тыс-чи* – *тис-чи* and so on. The changing of *y* and *i* as different articulating variants is found in the

borrowings such as: артикулахъ – артыкулы, архима(н)дриты – архимандрыты, Витовто(м) – Вытольтъ, Дави(д) – Давыдовскии, Жикмонтъ – Жыкгимонъта, крилошаны – крылошаны, манастирю – монастырю, пенизи – за пин-зы and so on.

*Consequently, sound **u**, of front–middle row and middle getting up occupied the place of former vowels **ы** та **і**, so the reflexes of ***i** та ***y** completely coincided.*

*The change of old Ukrainian vowels ^u**i** > **u** with the centers in Bukovyna, Halychyna, Podillia became typical for all Ukrainian territory.*

Key words: *record, vocalism, reflexation, variant, area.*

УДК 811.161.2:81'373.2

Цілина М. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови, літератури та східних мов
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
E-mail: macilin@ukr.net

УКРАЇНСЬКІ ІДЕОНІМИ ХІХ СТ.

У статті представлено один із періодів хронологічної класифікації українських ідеонімів, зокрема розглянуто такий їх тип за часом виникнення, як нові ідеоніми (виникли у ХІХ ст.). З'ясовано динаміку їх утворення, варіативність, особливості присвоєння чи зміни назв, жанрово-ономастичні трансформації, у деяких випадках – структурні та семантичні модифікації.

Ключові слова: *ідеоніми; нові ідеоніми; артіоніми; бібліоніми; гемероніми; поетоніми; хрононіми.*

Однією з найменш вивчених українських онімічних систем є ідеоніміка. Найбільшу увагу дослідників усіх ономастичних шкіл у цій галузі привертала поетоніміка, частково бібліоніміка, гемероніміка, хрононіміка, і майже не освоєною й дотепер залишається артіоніміка. Особливо важливими є теоретичні напрацювання, оскільки вони є універсальним для усіх цих підсистем. Саме тому питання хронологічної класифікації ідеонімів є, так би мовити, на часі.

Як зазначала О. В. Суперанська, «... хронологічний аспект властивий усім категоріям власних назв, кожна епоха має свої типові моделі і морфеми-наповнювачі, тому аналіз онімів у цьому плані може бути дуже перспективним для низки історичних та етнографічних досліджень» [5, с. 173]. З іншого боку дослідниця підкреслює, що хронологічна класифікація – це дуже складна і серйозна ономастична градація, тісно пов'язана з історією, археологією, діалектологією, і найповніше вона може бути проведена в топонімії й антропонімії.

Хронологічний поділ власних назв ґрунтується на «встановленні відносного або абсолютного часу виникнення назви, вияву першої згадки певної назви у пам'ятках писемності; віднесення її до певного ряду, типового для даної епохи, за допомогою фонетичного, морфологічного або етимологічного аналізу» [4, с. 52].

Щодо впровадження такого принципу до розгляду власних найменувань загалом в українській теоретичній ономастиці приділялася незначна увага. Так, В. В. Німчук, пропонуючи власний реєстр ономастичних термінів, поділяє оніми за суспільними формаціями, виділяючи пропріальну лексику родового, родово-племінного, племінного, ранньофеодального і феодального періодів та доби капіталізму і соціалізму [3, с. 34]. Звичайно, в сучасних реаліях розвитку українського мовознавства такий поділ, мабуть, не може бути прийнятим для подальшої розробки, однак, попри все, заслуговує на увагу як одна із перших спроб торкнутися не розробленої досі проблеми.